

3

ભારતનું બંધારણ

હેલી, પ્રિયાંસી અને સચીન તેમનાં પપ્પા અને મમ્મી સાથે ટી.વી.માં વર્લ્ડકપ 2011ની ફાઈનલ મેચ નિહાળી રહ્યા છે. ભારત-શ્રીલંકા વચ્ચે દિલ્લહડક મેચ ચાલી રહી છે. વર્લ્ડકપ ભારતને મળશે કે શ્રીલંકાને ? શ્રીલંકાનો સ્કોર જોતાં ભારત માટે મુશ્કેલ જણાતું હતું; પરંતુ ભારતીય કપ્તાન ધોનીની ફટકાબાજીથી ભારત વર્લ્ડકપ જીતી ગયું. સર્વત્ર વિજયનો માહોલ છવાઈ ગયો. ટી.વી.માં આ જોઈ હેલી બોલી ઊઠી, ‘મમ્મી, આ અગાઉ ઇંગ્લેન્ડ-ભારત વચ્ચે મેચ ટાઈ થઈ હતી. મેચ ટાઈ થવી એટલે શું ?’ નીતાબહેન બોલ્યાં, ‘હેલી, ક્રિકેટ જેવી લોકપ્રિય રમત માટે આઈ.સી.સી.એ. ખૂબ જ વ્યવસ્થિત નિયમો બનાવ્યા છે. મેચ ટાઈ થવી એટલે કે મેચમાં બંને ટીમના સરખા જ રન થવા. વળી ફૂટબોલ, હોકી, કબડ્ડી જેવી રમતોના પણ નિયમો હોય છે.’ એક રમતના આટલા બધા વ્યવસ્થિત નિયમો હોય તો પછી આવડા મોટા દેશનો વહીવટ ચલાવવો હોય તો નિયમોની જરૂર પડે જ ને ?

“બંધારણનું આમુખ”

“અમે ભારતના લોકો ભારતને એક સાર્વભૌમ બિનસાંપ્રદાયિક સમાજવાદી લોકશાહી પ્રજાસત્તાક બનાવવા માટે તથા તેના બધા નાગરિકોને સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ન્યાય, વિચાર, વાણી, માન્યતા, ધર્મ અને પૂજાની સ્વતંત્રતા: પ્રતિષ્ઠા અને તકની સમાનતા તથા વ્યક્તિના ગૌરવ તેમજ રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા માટે ભાઈચારો કેળવવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરીને અમારી બંધારણસભામાં આજે, 26 નવેમ્બર 1949ના દિવસે આ બંધારણ અપનાવીએ છીએ અને અમારી જાતને સમર્પિત કરીએ છીએ.”

3.1 બંધારણનું આમુખ

કોઈ પણ દેશનું શાસન ચલાવવા માટે બનાવવામાં આવેલા નિયમોના વ્યવસ્થિત સંગ્રહને દેશનું બંધારણ [constitution] કહેવામાં આવે છે. બંધારણ લિખિત કે અલિખિત હોઈ શકે છે. આપણા દેશના બંધારણની શરૂઆત આમુખ [preamble]થી થાય છે.

ભારતનું બંધારણ કઈ રીતે બન્યું ?

ભારતનું બંધારણ જે લોકતંત્ર, સમાજવાદ, ધર્મનિરપેક્ષતા તથા રાષ્ટ્રીય અખંડિતતા જેવાં રાષ્ટ્રીય લક્ષ્યોનો આધારસ્તંભ છે. ભારત સ્વતંત્ર થવાની સાથે બંધારણસભાની રચના કરવામાં આવી. બંધારણસભાએ 9 ડિસેમ્બર, 1946થી પોતાનું કાર્ય શરૂ કર્યું. બંધારણસભામાં વિદ્વાન નેતાઓનો એક વિશિષ્ટ સમૂહ હતો. આ નેતાઓની દીર્ઘદષ્ટિ તથા રાજનૈતિક દષ્ટિ બંધારણમાં સમાવિષ્ટ થાય છે. જવાહરલાલ નહેરુ, ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ, સરદાર પટેલ, મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદ, શ્યામાપ્રસાદ મુખર્જી, સરદાર બલદેવ સિંહ જેવા નેતાઓએ માર્ગદર્શન આપ્યું. કૅંક એન્થોની તેમજ એચ.પી.મોદીએ પણ પ્રતિનિધિત્વ કર્યું. અલ્લાદી કૃષ્ણસ્વામી ઐયર, ડૉ.બી.આર. આંબેડકર, કે.એમ.મુનશી જેવા બંધારણના વિશેષજ્ઞો પણ આ સભાના સભ્યો હતા. સરોજિની નાયડુ તથા વિજયાલક્ષ્મી પંડિત જેવાં મહિલા સભ્યો હતાં.

ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદને બંધારણસભાના અધ્યક્ષ તરીકે ચૂંટવામાં આવ્યા હતા. બંધારણનો ખરડો તૈયાર કરવા માટે ખરડા સમિતિ બનાવવામાં આવી હતી, જેના અધ્યક્ષ ડૉ.બી.આર. આંબેડકર હતા. બંધારણસભાની 2 વર્ષ 11 માસ 18 દિવસમાં 166 બેઠક થઈ. જેમાં 26 નવેમ્બર, 1949ના દિવસે બંધારણને બંધારણસભાએ સંમતિ આપી, જે 26 જાન્યુઆરી, 1950થી અમલમાં આવ્યું.

● વિચારો ●

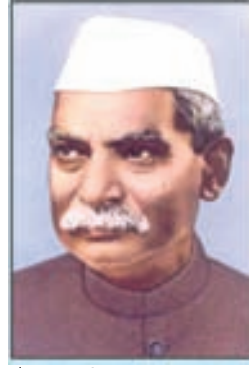
તમે જાણો છો, 26મી જાન્યુઆરીનો દિવસ શા માટે પસંદ કરવામાં આવ્યો ?

મૌલાના આઝાદ

ડૉ.બીમરાવ આંબેડકર

ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ

સરોજિની નાયડુ

કનૈયાલાલ મુનશી

જવાહરલાલ નહેરુ

સરદાર પટેલ

અલ્લાદી ક્રિશ્ણસ્વામી
ઐયર

3.2 બંધારણના ઘડવૈયા

બંધારણની શું જરૂર છે ? બંધારણ ન હોય તો ? બંધારણ વગર કોઈ દેશનું શાસન ચાલી શકે જ નહિ. બંધારણ વિના દેશના શાસનની કલ્પના થઈ શકે નહિ. બંધારણથી ઘણા ઉદ્દેશો સિદ્ધ થાય છે. આ એક એવો દસ્તાવેજ છે કે જે આદર્શોને સૂત્રબદ્ધ કરે છે. બંધારણ જ બતાવે છે કે આપણા દેશની સરકાર કઈ રીતની હશે ? આપણા દેશનો વહીવટ કઈ રીતે ચાલશે ? લોકશાહી શાસનવ્યવસ્થામાં આપણે આપણા નેતાને પસંદ કરીએ છીએ; જેથી આપણા વતી તે સત્તા સંભાળી શકે છે. છતાં આ નેતાઓ સત્તાનો દુરુપયોગ ન કરે તે માટેના ઉપાય બંધારણમાં છે. આપણા બંધારણમાં એવા નિયમો કે જોગવાઈઓ છે જેથી શાસકો સત્તાનો દુરુપયોગ કરી શકે નહિ. ભારતીય બંધારણમાં આવી ઘણી જોગવાઈઓ છે.

● આટલું જાણો ●

- ભારતના બંધારણમાં બ્રિટન, આયર્લેન્ડ, ફ્રાંસ તથા અમેરિકાનાં બંધારણની વિશિષ્ટતાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.
- ભારતનું બંધારણ એ વિશ્વનું સૌથી મોટું લેખિત બંધારણ છે.

ભારતના બંધારણની મુખ્ય વિશેષતાઓ

3.3 મતદાન મથક

લોકશાહી શાસનપદ્ધતિ :

ભારતે લોકશાહી શાસનપદ્ધતિ અપનાવી છે. આપણા દેશમાં દર પાંચ વર્ષે સામાન્ય ચૂંટણીઓ થાય છે. એમાં 18 વર્ષથી ઉપરના મતદારો મત આપે છે. ચૂંટણી વગર લોકશાહીની કલ્પના થઈ શકતી નથી. પોતાના પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણીમાં દેશના તમામ લોકોની ભૂમિકા છે. દેશનો કોઈ પણ નાગરિક ચૂંટણી લડી શકે છે. પછી તે ગમે તે ધર્મ, જાતિ, વર્ગ, સ્ત્રી હોય કે પુરુષ હોય. તેમાં ચૂંટાયેલા સભ્યો (પ્રતિનિધિઓ) પાંચ વર્ષ લોકોનું પ્રતિનિધિત્વ રજૂ કરે છે. નાગરિકને વિચાર, વાણી, અભિવ્યક્તિ અને ઈચ્છા પ્રમાણે ધર્મ પાળવાની સ્વતંત્રતા છે.

ધર્મનિરપેક્ષતા :

3.4 બિનસાંપ્રદાયિકતા

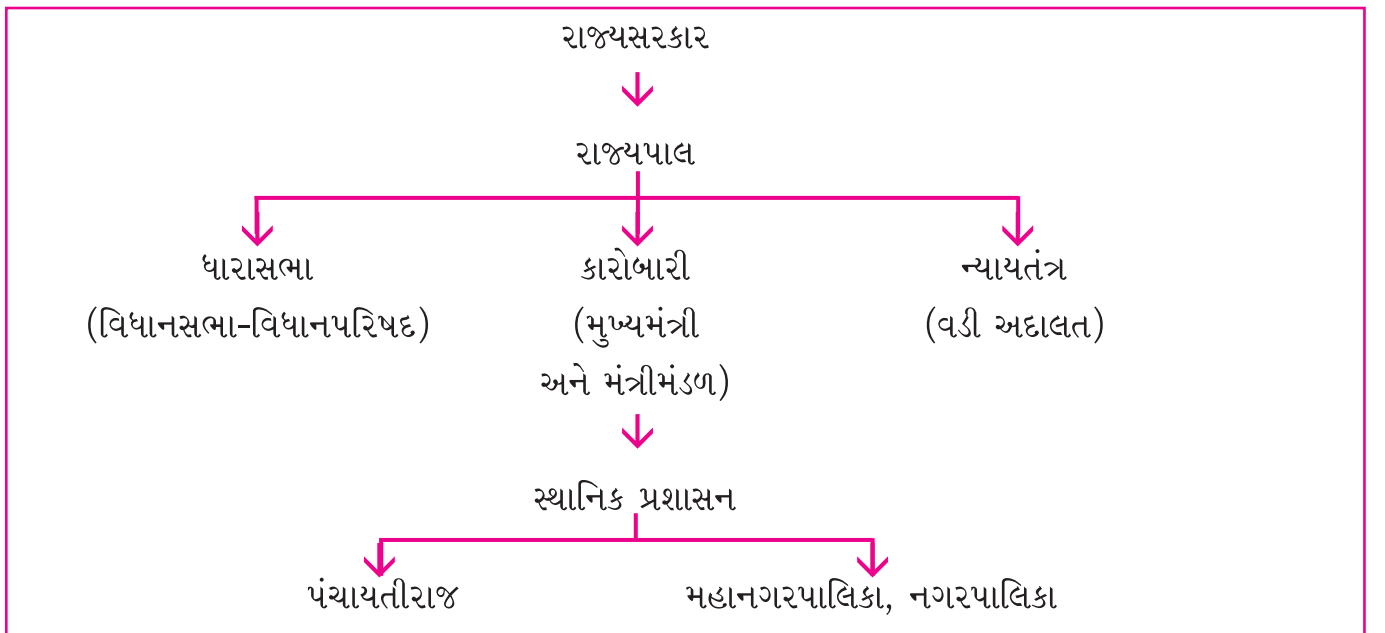
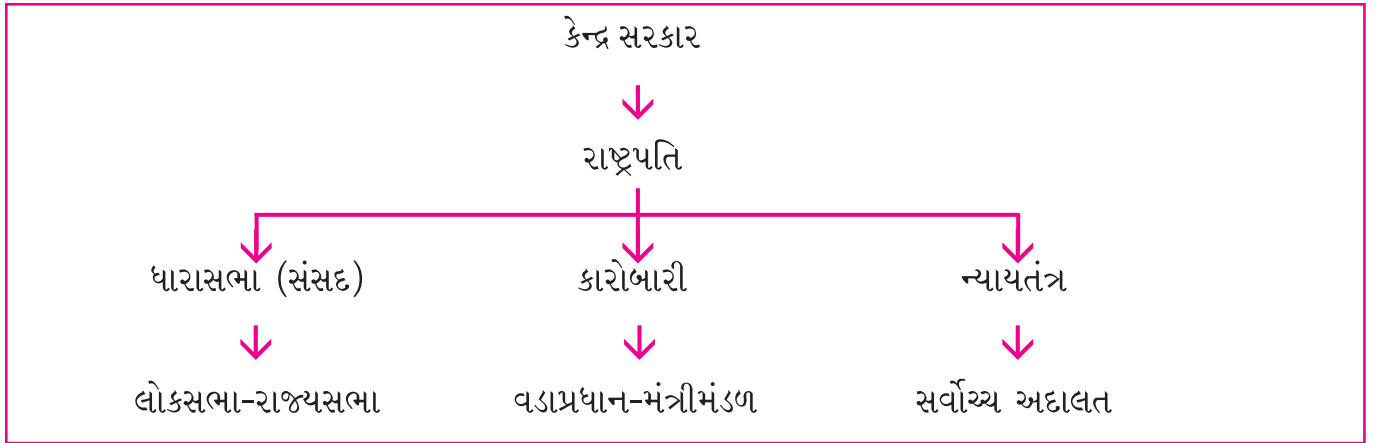
ભારત એક બિનસાંપ્રદાયિક અથવા ધર્મનિરપેક્ષ (સેક્યુલર) અને પ્રજાસત્તાક દેશ છે. બિનસાંપ્રદાયિક એટલે દેશનું શાસન કોઈ સંપ્રદાયની કે ધર્મની માન્યતાને આધારે ન ચાલે. સંપ્રદાયને આધારે એક કે બીજા નાગરિક વચ્ચે ભેદભાવ કે પક્ષપાત રખાતો ન હોય. દરેક નાગરિકને પોતપોતાનો ધર્મ પાળવાની, માન્યતા ધરાવવાની અને તેનો પ્રચાર કરવાની સ્વતંત્રતા છે.

પ્રજાસત્તાક

પ્રજાસત્તાક એટલે રાજ્યના વડા, રાષ્ટ્ર પ્રમુખ વંશપરંપરાગત અમુક કુટુંબની વ્યક્તિ ન હોય. તેઓ લોકો દ્વારા પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે ચૂંટાયેલ હોય. લોકો પાસેથી પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સત્તા પ્રાપ્ત કરનાર સરકાર. આપણી રાજ્યવ્યવસ્થામાં આપણે પ્રજાસત્તાક લોકશાહી સ્વીકારેલ છે એટલે કે આપણે ત્યાં રાજ્યવ્યવસ્થા વિશિષ્ટ હકો ધરાવતા કોઈ વર્ગના હાથમાં નથી; પરંતુ રાજ્યતંત્રના તમામ હોદ્દાઓ ધર્મ, જાતિ કે સ્ત્રી-પુરુષના કોઈ પણ ભેદભાવ વગર કોઈ પણ નાગરિક માટે ખુલ્લા રહે છે.

● આટલું જાણો ●

- રૅંકડી ચલાવતો મજૂર કે શાકભાજી વેચતી બહેન પણ ગામના સરપંચ બની શકે છે.
- કડિયાકામ કરનાર મનજીભાઈ ધારાસભાની ચૂંટણી લડ્યા અને ચૂંટાઈને ધારાસભ્ય બન્યા.

3.5 સરકારનાં કાર્યો

ધારાસભા, કારોબારી અને ન્યાયતંત્ર એ કેન્દ્ર સરકારનાં અંગો છે. સંસદ કાયદાઓ ઘડવાનું, મંત્રીમંડળ આ કાયદાઓનો અમલ કરવાનું અને ન્યાયતંત્ર એ કાયદાઓનું અર્થઘટન કરવાનું અને ન્યાય આપવાનું કામ કરે છે.

● વિચારો ●

ગુજરાતમાં પણ વિધાનસભા, મંત્રીમંડળ અને વડી અદાલત છે, આમ કેમ ?

સંઘરાજ્ય

ભારત એક 'સંઘરાજ્ય' છે એટલે કે ઘટક રાજ્યોનો બનેલ સંઘ જેમાં કાયદા ઘડવા માટે કેન્દ્રના વિષયો, રાજ્યના વિષયો તેમજ સંયુક્ત વિષયો નક્કી થયેલા છે. દેશની સંસદ સંઘચાલીના વિષયો પર જે કાયદા ઘડે છે, તે સમગ્ર દેશને લાગુ પડે છે.

મૂળભૂત અધિકારો [Fundamental Rights]

બંધારણમાં મૂળભૂત અધિકારો અને સ્વાતંત્ર્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં ખાસ તો બંધારણીય ઈલાજોનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. જેને ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરે 'બંધારણના આત્મા' સમાન ગણાવ્યો છે.

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન 1 પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

1. બંધારણ એટલે શું ?
2. ભારતના બંધારણના મુખ્ય ઘડવૈયાઓ કોણ કોણ હતા ?
3. આપણા બંધારણની મુખ્ય વિશેષતાઓ કઈ કઈ છે ?
4. કોઈ પણ દેશને બંધારણની શા માટે જરૂરિયાત છે ?
5. ભારત દેશને શા માટે પ્રજાસત્તાક કહેવામાં આવે છે ?
6. બંધારણનો અમલ ક્યારથી કરવામાં આવ્યો ?

પ્રશ્ન 2 ખાલી જગ્યા પૂરો :

1. આપણા બંધારણની શરૂઆત ..... થી થાય છે.
2. બંધારણસભાના અધ્યક્ષ ..... હતા.
3. ભારતે ..... શાસનપદ્ધતિ અપનાવી છે.
4. આપણા દેશમાં દર ..... વર્ષે સામાન્ય ચૂંટણીઓ યોજાય છે.

પ્રશ્ન 3 મને ઓળખો :

1. હું એક સંઘરાજ્ય છું.
2. હું રાજ્યનો બંધારણીય વડો છું.
3. મારા વગર કોઈ દેશનું શાસન ચાલી શકે નહિ.
4. હું ગણતંત્ર દિન છું.
5. બંધારણની ખરડા સમિતિના અધ્યક્ષ તરીકે મારી પસંદગી થઈ હતી.

